

Володимир Ковальчук

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

У статті на підставі аналізу ста архівних документів досліджена реформа зашифрування документів Організації Українських Націоналістів (бандерівців), а саме заміна літерних шифрів адресатів, адресантів, дат, текстів документів на числові.

Ключові слова: ОУН(б), документи, шифр, псевдонім, цифра, літера.

Volodymyr Kovalchuk

Strengthening of conspiracy in the OUN(b): from letter to the figure codes

Based on archival documents the author investigates how changed the codes the senders, the addressers, parts of texts and the dates of the documents of the OUN(b) in the 1947—1948.

Key words: OUN(b), documents, code, pseudonym, figure, letter.

ПОСИЛЕННЯ КОНСПІРАЦІЇ В ОУН(б): ПЕРХІД ВІД ЛІТЕРНИХ ДО ЦИФРОВИХ ШИФРІВ

Той, хто досліджував письмові документи «спадкоємця справи УПА» — збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) — неодноразово помічав, що адресати, адресанти, географічні назви, пункти зв'язку, ба навіть звичайні словосполучення чи розділи тексту деяких із джерел зашифровані. Звісно, це аж ніяк не ноу-хау українських підпільників: до такого вдавалися й в інших організаціях-репрезентантах Руху опору. Наприклад, цифрами нерідко кодували документи в польській Армії Крайовій¹, шифри застосовували білоруські партизани² тощо. Втім, шифрувальна справа як у «них», так і в «нашій» ОУН(б) досі залишається малодослідженою проблемою.

Псевдоніми в ОУН і УПА — традиційний предмет зацікавлення вітчизняних істориків та лінгвістів. Наприклад, Іван Патриляк дослідив, що псевдоніми УПА були кількох типів: іменникові, прикметникові, віддієслівні чи ідіоматичні³. Микола Лесюк теж розробив їхню класифікацію, а разом акцентував увагу на виникненні та походженні псевдонімів⁴. Наталія Павликівська розглянула неофіційний антропонімікон членів ОУН та учасників УПА за матеріалами експедиції в Івано-Франківській області 2005 року⁵. Також ця дослідниця спеціально проаналізувала ті повстанські псевдо-

¹ [B.d.]. *Zaszifrowany wykaz żołnierzy rybnickiego inspektoratu AK // Armia Krajowa i konspiracja poakowska na ziemi Rybnickiej w latach 1942–1947 / Pod red. A. Dziuroka. — Rybnik: Risani, 2004. — S. 92.*

² Павлова Е. *О месте и особенностях партизанских документов в комплексе источников по истории партизанского движения // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: навук. зб. Вып. 6 / Рэдкал. : С. М. Ходзін (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск: БДУ, 2011. — С. 106.*

³ Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): Монографія / Центр досліджень визвольного руху. — Львів: Часопис, 2012. — С. 279.

⁴ Лесюк М. *Псевда вояків Української Повстанської Армії // Studia Slawistyczne 1; Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych. — Białystok, 1999. — S. 114–184; Лесюк М. Неофіційний антропонімікон УПА // Галичина. — Івано-Франківськ, 2002. — № 8. — С. 126–139.*

⁵ Павликівська Н. *Псевдоніми учасників національно-визвольних змагань 1929–1950 років ХХ століття: ОУН та УПА // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. — 2012. — Вип. 33. — С. 14–18.*

німи, що «відбивають історичне минуле українського народу»⁶. А ще вона здійснила спробу систематизації псевдонімів членів ОУН і УПА в словнику⁷ (до створення представницького багатотомного індексу псевдонімів поки що далеко). Методи шифрування повстанських текстів (а разом й імен повстанців) проаналізували Олександр Іщук і Наталія Ніколаєва⁸. А от над тим, коли літерні псевдоніми⁹ членів підпілля замінили на числові, як і над багатьма іншими закономірностями шифрувальної справи (шифрування дат листів, окремих речень і розділів, застосування шифроблокнотів), історики посутньо ще не застановлялися.

Зміни в зашифрованні підпільної документації у другій половині 1940-х рр. сталися через стрімке законспіровування мережі ОУН. Цьому процесу додали динамізму реорганізація УПА-Північ та УПА-Захід.

Оскільки «прямих» розпорядчих документів ОУН про одномоментну заміну літерних псевдонімів на цифрові виявити не вдалося, визначимо приблизний час, коли це сталося. Для цього порівняємо відомості про датування, авторів та адресатів ста документів із відомого нам масиву писемних джерел націоналістичного підпілля (ділові листи, накази, списки та ін.), що походять переважно із теренів Волині та Полісся й зберігаються нині в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України).

Табл. 1. *Зміни позначень адресантів й адресатів у документах націоналістичного підпілля ОУН(б) за 1947–1949 рр.*

№ п/п	Дата укладання документа	Адресант	Адресат	Архівна легенда документа
1.	4.01.1947	Не вказано [М. Козак]	'Данило' [М. Якимчук]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 58 (53). — Спр. 3. — Арк. 287 (конв.). Копія.

⁶ Павликівська Н. *Апелятиви-історизми у псевдонімії ОУН та УПА // Актуальні проблеми філології та перекладознавства.* — 2012. — № 5. — С. 126–132.

⁷ Павликівська Наталія. *Словник псевдонімів ОУН—УПА.* — Вінниця: О. Власюк, 2007. — 440 с.

⁸ Іщук О., Ніколаєва Н. *Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА та їх розшифрування органами державної безпеки УРСР в 1944—1954 рр.* — Київ, [Б. м.]. — 2007. — 38 с.

⁹ Товарянська О. *По закінченню Другої світової листи в УПА підписували псевдонімами [Електронний ресурс].* — Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/history/po-zakinchenniu-drugoji-svitovoji-listi-v-upa-pidpisuvali-psevdonomami/488436/> (20.09.2013).

2.	29.01.1947	‘Тома’ [С. Янишев-ський]	‘Шуляк’ [С. Усачук]	Ф. 5. — Спр. 67426. — Т. 3, — Арк. 12—12 зв. Оригінал.
3.	2.02.1947	‘В[...]’	‘Н-м’ [О. Дяків]	Ф. 65. — Спр. 7736. — Т. 2. — Арк. 450 (конв.). Оригінал
4.	Не вказана [до 02.1947]	‘Гримок’	‘Марко’ [Р. Піддубний]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 57 (53). — Спр. 3. — Арк. 151. Копія. Пер. російською.
5.	22.03.1947	‘Богослов’ [С. Янишев-ський]	‘Марко’ [Р. Піддубний]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 73 (53). — Спр. 19. — Арк. 66—67. Копія. Пер. російською.
6.	Не вказана [03.1947]	‘Василь’ (‘Назар’) [В. Галаса]	Не вказано	Ф. 62. — Оп. 4. — Спр. — Т. 10. — Арк. 30—37. Копія. Пер. польською
7.	3.04.1947	‘Богослов’ [С. Янишев-ський]	‘Марко’ [Р. Піддубний]	Ф. 5. — Спр. 67426. — Т. 3. — Арк. 380—381. Копія. Пер. російською.
8.	25.04.1947	‘Смок’ [М. Козак]	‘Далекий’ [С. Янишев-ський]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 58 (53). — Спр. 9. — Т. 1. — Арк. 154 (конв.). Оригінал.
9.	26.04.1947	‘Зінько’ [І. Кроль]	‘Ярослав’ [І. Берник]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 39 (53). — Спр. 5. — Арк. 86. Копія. Пер. російською.
10.	26.04.1947	‘Зінько’ [І. Кроль]	‘Ярослав’ [І. Берник]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 39 (53). — Спр. 5. — Арк. 87. Копія. Пер. російською.
11.	28.04.1947	‘Богослов’ [С. Янишев-ський]	‘Марко’ [Р. Піддубний]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 73 (53). — Спр. 19. — Арк. 71. Копія. Пер. російською.
12.	5.05.1947	‘Борис’	‘Василь’	Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 236—237. Копія
13.	20.05.1947	‘Данило’ [М. Якимчук]	‘Лука’ [М. Козак]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 58 (53). — Спр. 3. — Арк. 155—156. Копія. Пер. російською.

14.	29.05.1947	‘Борис’	‘Микола’	Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 237—239. Копія
15.	Не вказано [05.1947]	‘Борис’	‘Микола’	Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 239—242. Копія
16.	2.06.1947	‘Ярославенко’ [П. Ліщук]	Не вказано [І. Кріль]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 57 (53). — Спр. 4. — Т. 1. — Арк. 363. Копія. Пер. російською.
17.	06.1947	Не вказано [В. Кук]	‘В-р’ [М. Козак]	Ф. 11. — Спр. 27314. — Т. 33. — Арк. 148—152. Копія
18.	Не вказано [06.1947]	‘Борис’	‘Микола’	Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 243—244. Копія
19.	19.06.1947	‘Клим’ [І. Кріль]	Не вказано [С. Янишевський]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 57 (53). — Спр. 4. — Т. 1. — Арк. 366-368. Копія. Пер. російською
20.	1.07.[1947]	‘Борис’	‘Микола’	Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 244—246. Копія
21.	4.07.1947	‘Данило’ [М. Якимчук]	‘Давид’ [І. Литвинчук]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 58 (53). — Спр. 3. — Арк. 287 (конв.). Копія.
22.	21.07.[1947]	‘Борис’	‘Микола’	Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 246—247. Копія
23.	28.07.1947	‘Чо-гуз’ [Ю. Беднарчик]	Не вказано [М. Козак]	Ф. 2 (4 упр.). — Оп. 39 (56). — Спр. 9. — Т. 9. — Арк. 32—34. Копія
24.	29.07.1947	‘Данило’ [М. Якимчук]	‘Лука’ [М. Козак]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 58 (53). — Спр. 3. — Арк. 287 (конв.). Копія.
25.	1.08.1947	‘Данило’ [М. Якимчук]	‘Давид’ [І. Литвинчук]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 58 (53). — Спр. 3. — Арк. 178—179. Копія. Пер. російською

26.	17.08.1947	‘Ярослав’ [І. Берник]	‘Лісовий’	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 57 (53). — Спр. 4. — Т. 2. — Арк. 309—310. Копія. Пер. російською
27.	Не вказано [06—08.1947]	‘К...’ [І. Кріль]	Не вказано [С. Янишевський]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 57 (53). — Спр. 4. — Т. 1. — Арк. 364—365. Копія. Пер. російською
28.	08.1947	‘8395’ [М. Козак]	Не вказано [К. Воронін]	Ф. 2 (4 упр.). — Оп. 39 (56). — Спр. 9. — Т. 9. — Арк. 40. Копія
29.	27.10.1947	‘Зінько’ [І. Кріль]	‘Литконюк’ [Л. Радкевич]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 39 (53). — Спр. 6. — Арк. 315—316. Копія. Пер. російською
30.	29.10.1947	‘50’ [В. Кук]	‘777’ [Р. Шухевич]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 58 (53). — Спр. 3. — Арк. 286 (конв.). Оригінал
31.	11.1947	‘75’ [П. Федун]	‘5410’ [І. Мельничук]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 58 (53). — Спр. 9. — Т. 1. — Арк. 155 (конв.). Копія
32.	24.12.1947	Дем’ян [С. Смолюк]	Не вказано	Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 29. — Арк. 10—11. Копія. Пер. російською
33.	02.1948	‘2158’	‘5410’ [І. Мельничук]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 58 (53). — Спр. 9. — т. 1. — Арк. 155 (конв.). Оригінал
34.	03.1948	‘857’ [М. Козак]	‘940’ [А. Маєвський]	Ф. 2 (4 упр.). — Оп. 39 (56). — Спр. 9. — Т. 9. — Арк. 25—27. Копія.
35.	25.03.1948	‘1718’ [Р. Шухевич]	‘1315’ [В. Кук]	Ф. 65. — Спр. С-9079. — Т. 5. — Арк. 115—116. Копія. Пер. російською
36.	30.03.1948	‘Богослов’ [С. Янишевський]	Членам ОУН м. Києва	Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 289. Копія
37.	04.1948	‘715’ [М. Козак]	‘55’ [В. Сементух]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 58 (53). — Спр. 3. — Арк. 286 (конв.). Оригінал

38.	Не вказано [04.1948 р.]	‘6293’ [В. Кук]	‘5184’	Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 7. — Арк. 391—399. Копія
39.	15.04.1948	‘Ярко’	‘Шелест’	Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 18. — Арк. 171—174. Копія. Пер. російською
40.	24.06.1948	‘Беркут’ [І. Пронькін]	‘Роман’ [С. Титко]	Ф. 6. — Спр. 72722. — Т. 7. — Арк. 6. Оригінал
41.	20.08.1948	‘1718’ [Р. Шухевич]	‘1516’ [Бур- лан]	Ф. 13. — спр. 372. — Т. 18. — Арк. 136—138. Копія. Пер. російською
42.	09.1948	‘-р’ [П. Фе- дун]	‘401’ [О. Дя- ків]	Ф. 13. — Спр. 398. — Т. 18. — Арк. 15. Оригінал
43.	Не вказано [09.1948]	‘14’ [П. Фе- дун]	‘1648’ [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 1. — Арк. 143 (конв.). Копія
44.	10.1948	‘Ле’ [В. Кук]	‘795’ [І. Литвинчук]	Ф. 65. — Спр. С-7736. — Т. 3. — Арк. 145. Копія
45.	Не вказано [до 11.1948]	‘171’ [Р. Шу- хевич]	‘44’ [З. Тершако- вець] і ‘401’ [О. Дяків]	Ф. 65. — Спр. С-9079. — Т. 57. — Арк. 24—26. Копія. Пер. російською
46.	11.1948	‘Плугатор’ [М. Козак]	‘Зот’ [Н. Хасевич]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 157 (конв.). Копія
47.	Не вказано [1948]	‘10’ [О. Га- син]	‘С.’ [П. Фе- дун]	Ф. 65. спр. — С-9112. — Т. 2. — Арк. 98—105. Копія. Пер. російською
48.	25475 [Кі- нець 1948]	‘173’ [П. Федун]	‘1648’ [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 1. — Арк. 11 (конв.). Оригінал
49.	28.12.1948	‘Давид’ [І. Литвинчук]	‘Сто’ [Р. Шухевич]	Ф. 65. — Спр. С-7736. — Т. 3. — Арк. 145—146. Копія
50.	15.01.1949	‘12611’ [І. Литвинчук]	‘1230’ [О. Степанюк]	Ф. 11. — Спр. 27314. — Т. 8. — Арк. 1—6. Копія
51.	28.01.1949	‘Їжак’	Не вказано	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 1. — Арк. 115—117. Копія. Пер. російською

52.	01.1949	‘Мефодь’ [М. Салата]	‘66’	Ф. 2 (4 укр.). — Оп. 37 (60). — Спр. 8. — Арк. 126—127. Копія. Пер. російською
53.	01.1949	‘Зуб’ [П. Мо- сейчук]	‘700’	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 1. — Арк. 133зв. Фотокопія оригіналу
54.	01.1949	‘Дядя’ [М. Козак]	‘Вороний’ [М. Андро- щук]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 1. — Арк. 89—89зв. Копія. Пер. російською
55.	01.1949	‘715’ [М. Ко- зак]	‘55’	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 1. — Арк. 118. Копія. Пер. російською
56.	01.1949	‘3344’ [М. Козак]	‘1648’ [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 156 (конв.). Чернетка
57.	01.1949	‘795’ [І. Лит- винчук]	‘9101’	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 1. — Арк. 106—112. Копія.
58.	714727 [01.1949]	Не вказ. [М. Козак]	‘1648’ [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 156 (конв.). Оригінал
59.	684427 [01.1949]	‘3344’ [М. Козак]	‘1648’ [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 157 (конв.). Копія
60.	704727 [01.1949]	‘3344’ [М. Козак]	‘1648’ [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 157 (конв.). Копія
61.	Не вказано [Поч. 1949]	‘16554’ [І. Литвинчук]	‘1874’ [П. Коваль- чук]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 17. — Т. 1. — Арк. 222. Копія. Пер. російською
62.	677643 [19.03.1949]	‘55555’ [В. Галаса]	‘179’ [А. Маєв- ський]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 157 (конв.). Чернетка

63.	Не вказано [До 03.1949]	Не вказано	‘Мисливець’ [І. Довбенко]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 1. — Арк. 160 (конв.). Оригінал
64.	190466 [19.04.1949]	‘171’ [Р. Шухевич]	‘1315’ [В. Кук]	Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 75. — Арк. 185—186. Копія. Пер. російською
65.	04.1949	‘179’ [А. Маєвський]	‘55555’ [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 156 (конв.). Оригінал
66.	04.1949	‘179’ [А. Маєвський]	‘55555’ [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 156 (конв.). Оригінал
67.	04.1949	‘Мефодь’ [М. Салата]	‘66’	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 156 (конв.). Оригінал
68.	04.1949	‘Зуб (С.)’ [П. Мосейчук]	Не вказано	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 157 (конв.). Копія. Пер. російською
69.	04.1949	‘Давид’ [І. Литвинчук]	‘6293’ [В. Кук]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 17. — Т. 2. — Арк. 104 (конв.). Оригінал
70.	04.1949	‘П.’ [А. Маєвський]	‘857’	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 156 (конв.). Копія
71.	Не вказано [04.1949]	‘259’ [А. Маєвський]	‘Слюсар’ [Ю. Беднарчик]	Ф. 65. спр. — С-8378. — Т. 4. — Арк. 2—7. Копія. Пер. російською
72.	1160566 [Весна 1949]	‘171’ [Р. Шухевич]	‘100’ [В. Кук]	Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 75. — Арк. 186—187. Копія. Пер. російською
73.	Не вказано [Весна 1949]	‘Кубат’	Не вказано	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 3. — Арк. 176. Копія
74.	05.1949	‘171’ [Р. Шухевич]	‘1648’ [В. Галаса]	Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 75. — Арк. 187. Копія

75.	07.1949	‘З. Савченко’ [В. Галаса]	‘Зінько’ [І. Кроль]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 3. — Арк. 137 (конв.). Копія
76.	4.07.1949	‘Осика’ [О. Савира]	‘Надя’	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 17. — Т. 2. — Арк. 122 (конв.). Фотокопія оригіналу
77.	08.1949	‘605’ [О. Дяків]	‘99’ [П. Федун]	Ф. 65. — Спр. 7447. — Т. 17. — Арк. 152. Оригінал
78.	08.1949	‘Ле’ [В. Кук]	‘171’ [Р. Шухевич]	Ф. 65. — Спр. С-7736. — Т. 7. — Арк. 16а (конв.). Фотокопія оригіналу
79.	Не вказано [Серпень 1949]	‘Григор’ [Ю. Беднарчик]	‘257’ [А. Маєвський]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 176—179. Копія. Пер. російською
80.	Не вказано [Літо 1949]	‘Давид’ [І. Литвинчук]	‘6293’ [В. Кук]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 61 (53). — Спр. 4. — Арк. 270—272. Копія. Пер. російською
81.	Не вказано [Осінь 1949]	‘Давид’ [І. Литвинчук]	‘6293’ [В. Кук]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 61 (53). — Спр. 4. — Арк. 273—274. Копія. Пер. російською
82.	433616 [09-10.1949]	‘Я.’ [В. Галаса]	‘8228’ [І. Литвинчук]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 60 (53). — Спр. 6. — Т. 8. — Арк. 102 (конв.). Фотокопія оригіналу
83.	10.1949	‘Кирило’ [В. Галаса]	‘Прокіп’ [А. Неверковець]	Ф. 65. — Спр. С-9108. — Т. 3. — Арк. 20 (конв.). Фотокопія оригіналу
84.	10.1949	‘257’ [А. Маєвський]	‘Сл-р’ [Ю. Беднарчик]	Ф. 2 (4 упр.). — Оп. 37 (60). — Спр. 9. — Арк. 172 (конв.). Оригінал
85.	10.1949	‘257’ [А. Маєвський]	‘Віктор’	Ф. 2 (4 упр.). — Оп. 37 (60). — Спр. 10. — Арк. 3 (конв.). Оригінал

86.	10.1949	‘Йовта’ [А. Маєвський]	‘Зінько’ [І. Кроль]	Ф. 2 (4 упр.). — Оп. 37 (60). — Спр. 10. — Арк. 3 (конв.). Оригінал
87.	10.1949	‘КК/О’	‘286’ [А. Неверковець]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 17. — Т. 2. — Арк. 294 (конв.). Фотокопія оригіналу
88.	17.10.1949	‘Р. Бурлака’ [В. Кудра]	‘Бутько’ [С. Примаєк]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 48 (53). — Спр. 1. — Т. 1. — Арк. 153—154. Копія. Пер. російською
89.	17.10.1949	‘Роман’ [В. Кудра]	‘Кучер’ [Ф. Джус]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 48 (53). — Спр. 1. — Т. 1. — Арк. 153. Копія. Пер. російською
90.	21.10.1949	‘Мар’яна’ [В. Королюк]	Не вказано [І. Литвинчук]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 17. — Т. 2. — Арк. 292. Копія. Пер. російською
91.	Не вказано [до 10.1949]	‘1920’ [Р. Кравчук]	‘401’ [О. Дяків]	Ф. 65. — Спр. С-9079. — Т. 59. — Арк. 11. Копія. Пер. російською
92.	11.1949	‘Леміш’ [В. Кук]	‘605’	Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 18. — Арк. 71—82. Копія. Пер. російською
93.	11.1949	‘Леміш’ [В. Кук]	‘605’	Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 18. — Арк. 71—81. Копія. Пер. російською
94.	Не вказано [1949]	Не вказано [В. Галаса]	‘Оксана’ [Л. Фоя]	Ф. 65. — Спр. С-8978. — Т. 4. — Арк. 93—99зв. Фотокопія чернетки
95.	Не вказано [1949]	‘5...’ [В. Галаса]	‘Окс.’ [Л. Фоя]	Ф. 65. — Спр. С-8978. — Т. 4. — Арк. 100—101зв. Фотокопія чернетки
96.	Не вказано [1949]	‘55555’ [В. Галаса]	Не вказано	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 157 (конв.). Чернетка
97.	643828 [1949]	‘55555’ [В. Галаса]	‘3344’ [М. Козак]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 157 (конв.). Чернетка

98.	473828 [1949]	'55555' [В. Галаса]	'3344' [М. Козак]	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 157 (конв.). Копія
99.	153745 [1949]	'155' [В. Галаса]	'171' [Р. Шухевич]	Ф. 2 (2-Н). — Спр. С-9079 (дод.). — Т. 59. — Арк. 20—21. Копія. Пер. російською
100.	565107 [1949]	'155' [В. Галаса]	Не вказано	Ф. 2 (2-Н). — Оп. 59 (53). — Спр. 16. — Т. 2. — Арк. 156 (конв.). Копія

Як бачимо, в документах №№ 1—27 автори та адресати фігурують під звичайними літерними псевдонімами. Це означає, що щонайменше до серпня 1947 р. ніякої реформи шифрування не було. Проте вже в наступні два-три місяці підпільники починають зашифровувати свої імена наборами з двох-чотирьох чисел. «Перша ластівка» в нашій таблиці — лист за серпень 1947-го до Костянтина Вороніна, в якому автор, провідник ОУН(б) на Волині Микола Козак, назвав себе '8395' (документ № 28). Восени серед авторів та адресатів ділових листів з'являються '50' (Василь Кук), '75' (Петро Федун), '777' (Роман Шухевич), '5410' (І. Мельничук) та інші (документи №№ 30—31).

Зате кореспонденція за 1948 р. (документи №№ 33—49) уже на 2/3 завірена цифровими псевдонімами. В п'ятнадцяти документах цифрами позначено 10 авторів і 12 адресатів. Серед підписаних літерними псевдонімами — листи Степана Янишевського ('Богослов') і Івана Пронькіна ('Беркут'). Обидва перебували в опозиції до провідника ОУН(б) на Волині, тому, напевне, на потребу посилити конспірацію дивилися крізь пальці. Зате документи №№ 49—50 красномовно засвідчують, як інший підлеглий згаданого провідника, очільник т. зв. Північно-західного краю Іван Литвинчук, хоча і з певним запізненням, змінив свій псевдонім 'Давид' (грудень 1948 р.) на '12611' (січень 1949 р.).

Цифровими псевдонімами підписана майже половина проаналізованих нами документів за 1949 р. «Оцифрованих» адресатів побільшало — такі вже в 31-му з 50 документів. Отож, цифрові псевдоніми набувають більшого поширення, ніж літерні.

До речі, в 1947—1948 рр. відбувався плавний перехід до зашифрування цифрами відправників й адресатів кореспонденції

не тільки в ОУН на Волині, а й на території Галичини. Так, якщо в листі 'Владана' до провідника Карпатського краю ОУН 'Шелеста' (квітень 1947 р.)¹⁰ і в листі 'Ярка' до нього (квітень 1948 р.)¹¹ ми не виявили жодного цифрового псевдоніма, то в листі від Романа Кравчука-'Петра' до 'Бурлана' (серпень 1948 р.) адресант уже проходить як '1718', а адресат — '1516'¹².

Що цікаво, 1949 р. навіть з'являються невідомі раніше «чисельно-літерні» позначення авторів, наприклад 'КК/О' (автор документа № 87, табл. 1). Про такі псевдоніми відомо і з джерел радянського походження. Так, у довідці МГБ УРСР сказано, що станом на 3 жовтня 1949 р. провідник Дрогобицької округи ОУН мав псевдонім 'Б-7', провідник Самбірського надрайону — 'К-12', референт пропаганди Самбірського надрайону — '4-В'¹³.

Втім, до деяких місць підпільної мережі «шифрувальна революція» 1947—1949 рр. дісталася з певним запізненням. Так, у щоденнику провідника СБ Ковельської округи 'Коса', який він вів від 17 листопада 1950 р. упродовж майже року, цифрові псевдоніми не зустрічаються жодного разу аж до жовтня 1951-го. Натомість трьома цифрами ('333') позначено пункт зв'язку. Одні імена підпільників у цьому джерелі зашифровані великою літерою з крапкою (наприклад, 'К.', 'Я.', 'Н.'). Інші — комбінаціями з першої та останньої літер псевдоніма (наприклад, 'Б-к', 'С-р'), ще частина — звичайними «застарілими» літерними псевдонімами ('Глушко', 'Максим')¹⁴.

На початку 1949 р. почали зашифровувати наборами цифр і дати підпільних документів (див. документи №№ 58—60 у табл. 1). Робили це, додаючи в стовпчик до справжньої шестизначної дати (день, місяць, дві останні цифри року) документа вигаданий шестизначний набір чисел — так званий «датівник». Отож, щоб визначити справжню дату документа (день, місяць і дві останні цифри року), достатньо було від наявної в документі зашифрованої дати відняти «датівник» (віднімати теж у стовпчик). «Датівник між нами будь "354261" (наприклад — 05.08.51 р., отже пишемо додав-

¹⁰ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 18. — Арк. 168—169.

¹¹ Там само. — Арк. 171.

¹² Там само. — Арк. 136, 138.

¹³ Там само. — Арк. 146.

¹⁴ Там само. — Арк. 94, 96, 110, 114.

ши датівник, тобто “405112” і т. п.)», — інформував Олександр Савира в серпні 1951 р. Василя Кука. Лише в листуванні між цими людьми міг використовуватися датівник «354261». А 1950 р. Василь Кук у листуванні з Іваном Литвинчуком послуговувався іншим датівником — “251015”¹⁵. За такою логікою, власні датівники мали б мати й інші фігуранти підпілля ОУН на ПЗУЗ. У 1949 р. Василь Галаса у листуванні з Анатолієм Маєвським використовував цифровий ключ “487294”¹⁶. За допомогою датівника “121806” упродовж певного часу зашифровували дати взаємного листування Анатолій Маєвський і ‘Максим Ат’¹⁷.

Члени оунівського підпілля вперше вдаються до шифрування арабськими числами текстів документів (окремих слів, словосполучень, кількох слів, речень, абзаців) теж орієнтовно у 1947—1948 рр. До того застосовувалися літерні шифри (див, наприклад, «Суис црдисозбблр в уйфкні “Степ” на день 15.Х.1946 р.». Дослідник Олександр Вовк розшифрував цю назву оунівського документа як «Стан організації в терені «Степ» на день 15.Х. 1946 р.))¹⁸.

Як на Волині, так і в Галичині підпільники (починаючи з 1947 чи 1948 р.) шифрували слова та тексти за допомогою «простого шифрувального квадрата». Спосіб доволі простий. Креслили квадрат, ділили його на горизонтальні та вертикальні рядки. Першу колонку по вертикалі (зверху вниз) і перший рядок по горизонталі (зліва направо) нумерували арабськими цифрами в порядку зростання. Решту пустих клітинок заповнювали літерами українського алфавіту (кирилицею). Якщо треба було зашифрувати якусь літеру з тексту документа, то її шукали в квадраті, визначали, де вона в квадраті знаходиться і замість неї вписували дві цифри: першу (її номер по горизонталі) і другу (її номер по вертикалі)¹⁹. За спостереженнями дослідників Олександра Іщука та Наталії Ніколаєвої, цей спосіб шифрування побутував наприкінці 1948 р.

¹⁵ ГДА СБ України. — Ф. 2 (Упр. 2-Н). — Оп. 44 (1953 р.). — Спр. 2. — Т. 1. — Арк. 29—30.

¹⁶ Там само. — Арк. 33—34.

¹⁷ Там само. — Арк. 36.

¹⁸ Літопис УПА. Нова серія. — Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944—1946. Документи і матеріали / упоряд. О. Вовк, С. Кокін. — Київ; Торонто, 2006. — С. 177—178.

¹⁹ ГДА СБ України. — Ф. 2. — Оп. 60 (1953 р.). — Спр. 6. — Т. 1. — Арк. 88—89.

у Брестській окрузі — складовій Північно-західного краю ОУН²⁰. Навесні 1949 р. поширення згаданого шифру в Північно-західному краї констатував начальник УМГБ Волинської області Ф. Будкін у спецповідомленні для міністра МГБ УРСР С. Савченка²¹.

Інший оригінальний метод цифрового шифрування — за допомогою шифроблокноту. Такий документ «вигадувала» собі кожна пара підпільників, яка обмінювалася кореспонденцією. Типовий шифроблокнот складався з наборів цифр, розташованих у колонках на кількох аркушах. Відповідно, певному набору цифр відповідало унікальне слово чи словосполучення.

Цікаво, що декілька шифроблокнотів збереглося. У фондах ГДА СБУ перебуває на зберіганні шифроблокнот для листування між Василем Куком та Василем Охримовичем²². Завдяки йому чекісти дізналися, про що написав Василь Кук до Василя Галаси в червні 1952 р. Наведемо уривок із цього листа:

«233, 47, 782, 480, 482, - 785, 265. 77 — 81; 76 — перед 281. Є там ще 68, 782, 65, але 81 в цілому. 141, 147, 780 Єр 155. 78 — опанований. 792, 778, 283. 147, але це напевно 284. Там 784, 371, але 161, 780, 300, 778, 282. Це певне! 388, 804, 780, 55, 142, але очевидно 778, 276, 282. Треба признати, що 301 робить 328 дуже добре. 794, 447, 95, 96, 97, 783, 78, що 57, 199 ц. р. 784, 779, 284. Про це 819, 785, 197, бо 328 [пр]одовжується далі і важко сказати[,] коли скінчиться».

Ця цитата «ховає» важливу інформацію — в ній повідомляється про ситуацію в ОУН на місцях і намагання МВД-МГБ дезорієнтувати УГВР:

«Стан організації в теренах ЗУЗ, СУЗ, ОСУЗ, ПЗУЗ. Край «Поділля», край «Карпати», край ПЗУЗ зліквідовані, розбиті. Край «Львів» — перед ліквідацією. Є там ще окружні провідники, у надрайонах, але розбитий в цілому [...] Край «Карпати» — опанований. Добре через провокацію. Зв'язок діє, але це напевне провокативна група. Там є Охало [В. Охримович], але потрапив живий до МВС через провокатора. Це певне! Кузьму маю до Гол. ком. УПА, нормальний зв'язок, але очевидно без агента-провокатора. Треба признати, що МГБ робить гру дуже добре. Всі матеріали

²⁰ Іщук О., Ніколаєва Н. *Методи зашифрування...* — С. 10—11.

²¹ *ГДА СБ України.* — Ф. 2. — Оп. 60 (1953 р.). — Спр. 6. — Т. 1. — Арк. 88—89.

²² *ГДА СБ України.* — Ф. 6. — Спр. 51895-фп. — Конверт 1. — Арк. 68—69.

(суспільно-політичні огляди, огляди ситуації, інформації) з краю “Карпати”, що Голова Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради одержав цього року, від провокативної групи. Про це потрібно не писати, бо гра [пр]одовжується далі і важко сказати[.] коли скінчиться»²³.

1955 року чекісти перехопили іншого листа Василя Кука (‘55’) до Василя Галаса (‘77’), за липень 1954 р. Старший уповноважений 4-го управління КГБ при Раді Міністрів УРСР майор Птічкін для його розшифрування знову застосував шифроблокнот²⁴.

Блокноти з шифрами вживали й інші підпільники — Іван Литвинчук, Анатолій Маєвський, Юрій Беднарчик.

Документи зашифровувалися і з використанням задалегідь обумовленої книжки чи брошури. Приміром, Василь Галаса в листуванні з Анатолієм Маєвським шифрував текст за 15-ю сторінкою брошури «Советський патріотизм» (від ділянки «...миляціі народів СРСР» і далі за текстом аж до 10-го рядка брошури знизу). Рахувалися рядки знизу догори. Кожна літера готової «шифровки» виглядала як цифровий дріб, у якому чисельник вказував на номер рядка по вертикалі, а знаменник — на номер літери по горизонталі починаючи від згаданої ділянки 15-ї сторінки. З подібною метою Василя Галаса в листуванні з Богданом Кузьмою застосовував одну зі сторінок книги «Адміністративний поділ деяких областей УРСР». ‘Максим Ат’ і Анатолій Маєвський шифрували свої листи з використанням брошури «Постанови III Надзвичайного Великого Збору» та ключем «Дунічка»²⁵.

Вочевидь, за допомогою цифрового шифру, схожого на описаний вище, «приховував» від стороннього ока прізвища деяких підпільників Юрій Беднарчик (‘Григор’) у своєму листі до Анатолія Маєвського (‘257’) влітку 1949 р.: «...нині др. 3/8, 3/9, 8/8, 5/6, 5/7 давали і дають йому найкращу характеристику»²⁶, — читаємо в документі. Аналогічний шифр міг бути застосований і в листі

²³ Літонис УПА. Нова серія. — Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / уряд. В. Ковальчук, В. Огородник. — Київ; Торонто. — 2011. — С. 300.

²⁴ Там само. — С. 314.

²⁵ ГДА СБ України. — Ф. 2 (Упр. 2-Н). — Оп. 44 (1953 р.). — Спр. 2. — Т. 1. — Арк. 33–34.

²⁶ Літонис УПА. Нова серія. — Т. 16 ... — С. 348.

Івана Литвинчука до Олександра Степанюка (15.01.1949 р.): «Якби б зовнішні обставини (4 1/3, 4/8, 2/8, 5/12, 7/9, 2/2, 4/7, 3/1, 1/3, 2/1, 10/4) були такі, що Вас могли б спинити...»²⁷.

До речі, описаний вище метод шифрування в середині 1940-х рр. застосовувався й в інших країнах світу. Наприклад, польський військовий Ян Кольбушевський, затриманий НКВД у 1940 р. за підозрою в співпраці з англійською розвідкою, засвідчив, що користувався двома примірниками книги одного автора; кожен зі своїх листів вони розпочинали 2-4-значною комбінацією цифр, перша частина якої означала номер сторінки, а друга — номер рядка цієї сторінки зверху вниз²⁸.

Василь Кук та Іван Литвинчук частини деяких своїх листів перетворювали на цифрові подібним чином. Спершу брали ключове слово «Ульяновськ». Далі кожній літері цього слова призначали якусь цифру — від 1 до 10 (по порядку). Потім так само нумерували літери української абетки (варіант Булаховського). Далі переводили літери тієї ділянки тексту, яку слід було зашифрувати, в цифри за ключовим словом. Якщо потрібного відповідника у ключовому слові не знаходилося, брали ту цифру, яка означала певну літеру алфавіту.

Як правило, радянським чекістам вдавалося розібрати, що написано в бандерівських документах із літерними та цифровими шифрами. Інша справа — документи, в яких частина слів написана англійською мовою, а частина — зашифрована знаками. Щоденник за 1951—1952 рр., який МГБ вилучило в закордонного кур'єра, що прибув в Україну для зв'язку з Центральним проводом ОУН, був зашифрований саме так, внаслідок чого чекісти не змогли повністю розшифрувати документ²⁹.

Отже, на підставі порівняння понад ста післявоєнних документів ОУН(б) вдалося встановити, що правила їхнього зашифрування в 1947—1948 роках розпочали «плавно» змінюватися. Цифрові шифри імен багатьох повстанців, назв пунктів зв'язку, окремих речень, абзаців і навіть повних текстів документів посту-

²⁷ *Літопис УПА. Нова серія.* — Т. 16 ... — С. 533.

²⁸ *Польське підпілля 1939—1941. Від Волині до Покуття. Ч. 2 / С. Богунов та ін. (ред.), З. Гайовнічек та ін. (упоряд.). — Варшава; Київ, 2004.* — Т. 3. — С. 1336—1338.

²⁹ *Ішук О., Ніколаєва Н. Методи зашифрування...* — С. 31.

пово «витісняють» із документів попередні — літерні. В такий спосіб керівництво ОУН(б) намагалося зробити зміст документів недоступним для розшифрування радянськими криптологами. Втім, співробітники радянських органів безпеки успішно розгадували цифрові шифри повстанців, про що свідчать численні переліки цифрових псевдонімів та їхніх відповідників (справжні імена та прізвища) наприкінці перекладів повстанських документів російською мовою, збережених у ГДА СБ України.